

А. Д. Дакукін

Навук. кір. - А. М. Мельнікава, д-р філал. навук, прафесар

ПАЭТ І ПАЭЗІЯ Ў АСЭНСАВАННІ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

У артыкуле аналізуецца меркаванні А. Разанава пра спецыфіку паэзіі і ролю паэта. На думку беларускага пісьменніка, паэзія – з’ява няпростая, нават «нетутэйшая», паколькі вершы знаходзяцца ў вышэйшай, «безназоўнай» сферы і трапіць да нас могуць толькі дзякуючы паэту. Пісьменнік характарызуе паэзію як новы стан рэчыва і рэчаіснасці, мовы і невымоўнасці, называе хлебам 35 наддзённай, здзейсненай мовай, асаблівай ведай, паколькі яна трымаецца на ісціне і творыцца з невядомай матэрыі. Кожны верш – заўсёды адкрыццё, прычым адкрыццё абавязкова новага, а імітацыя, паўтор, версіфікатарства з’яўляюцца непажаданымі, нават заганнымі.

Р. Тагор у адным з вершаў звяртаецца да Госпада з наступным пытаннем: «Мой найвялікшы Паэце, ці Ты адчуваеш задавальненне, // калі маімі вачамі глядзіш на тварэнне сваё і калі стаіш // ля парога слыху майго і моўчкі слухаеш створаную // Табой музыку вечнай гармоніі?» [1, с. 77]. Дзе знайсці натхненне? Як правільна пабудоваць твор? Якой будзе рэакцыя чытачоў або глядачоў? Падобныя пытанні хвалююць, пэўна, любога творцу, бо кожны з іх імкнецца, каб вобраз, увасоблены на карціне, у тэксты, мармур і інш., быў такім жа яркім, як і ва ўяўленні мастака. Радкі індыйскага паэта загучалі па-беларуску дзякуючы Алесю Разанаву, што ў сваёй публіцыстыцы і творах не раз звяртаў увагу на спецыфіку паэзіі і ролю мастака. Прааналізуем акрэсленую праблему больш дэтальна. Пачнём з таго, што ж такое паэзія. Дзіўна, але нават пісьменнік-філосаф А. Разанаў кажа: «... я на самой справе не ведаю, што такое паэзія. Самае большае – здагадваюся» [2, с. 25]. Згодна з творцам, растлумачыць яе можна двума шляхамі. Першы – традыцыйны, ці «культуралагічны», – звернуты ў мінулае і абавязаны на ўжо вядомае, напісанае, якое і асясамлівае з паэзіяй. То бок паэзіяй будуць санеты М. Багдановіча, паэмы Я. Купалы, вершаказы А. Разанава і інш. – усе тыя тэксты, што ўжо напісаны і занялі сваё месца ў гісторыі літаратуры. Другі ж шлях прадугледжвае, што вершы – гэта не паэзія, а спроба спасціжэння і ўвасаблення паэзіі. Адпаведна, аўтар піша вершы і гэтым не стварае паэзію, а спрабуе спазнаць яе (то бок паэзія не ўзнікае па жаданні чалавека, а ўжо існуе дзесьці, незалежна ад яго). Чым больш шчырымі, дзейснымі, ісціннымі будуць вершы, тым бліжэй творца наблізіцца да жаданай мэты – лепш зразумее сутнасць паэзіі [2, с. 25]. Дзе тады існуе паэзія? Паводле А. Разанава, – у той сферы рэчаіснасці, якая «безназоўная», «невымоўная». Вершы знаходзяцца там, і, каб «назвацца», увасобіцца ў словеснай форме, ім патрэбны творца: «Падазраю, што той верш, які пастукаўся ў душу паэта, які захацеў аб’явіцца, ужо існуе ў безназоўных сферах яго існасці, напісаны на безназоўнай мове. Што паэту застаецца, дык гэта ўвідавочніць яго, агучыць, — перакласці на сваю мову» [2, с. 21]. Рэчаіснасць адна, але пісьменнікаў шмат і кожны з іх асабліва, непаўторны, бо, у залежнасці ад таго ці іншага Літаратураведение 36 мастака, рэчаіснасць адгукаецца ў ім своеасабліва, непадобна да астатніх [2, с. 64]. Т. Чабан у інтэрв’ю з А. Разанавым задае пытанне, зыходзячы з прыведзенай вышэй цытаты: ці не падобны тады паэт да медыума? Аднак пісьменнік не пагаджаецца з такім асясамліваннем, бо медыум проста механічна занатоўвае, піша, паводле разанаўскіх слоў, дыктоўку, у якой сам не ўдзельнічае; паэт жа «... уцелясняя невядомае ў вядомае, бязмоўнае – у моўнае, і яго роля ў гэтым працэсе не механічная, а пераўтваральная, творчая...» [2, с. 21]. Трэба даць магчымасць вершу самому «адгукнуцца», прыйсці да паэта, паколькі творчасць – двухбаковы працэс, у якім задзейнічаны аўтар і твор. Адпаведна, вельмі важная роля адводзіцца асобе аўтара. Беларускі пісьменнік пагаджаецца з радкамі паэмы Я. Купалы «На Куццю», што паэт – гэта і раб, і цар [3, с. 43], слабы і моцны адначасова. Першая іпастась праяўляецца ў тым, што мастак падобны да прыроднага радовішча, якое належыць усім, таму павінен памятаць: не марнуй, не рабуй, не крадзі [3, с. 30]. І словы гэтыя адносяцца як да яго

самога, так і да ягонага таленту. У пісьменніцкай душы заўсёды адбываецца супрацьстаянне ўсёчалавечага і асабовага [3, с. 8], прычым «я» ў кожнага творцы сваё, унікальнае [3, с. 12]. Сапраўдны паэт піша не тое, што хоча, а ідзе ўслед за прыродай паэзіі, і таму ягонае «хацённе» супадае з тым, што хоча паэзія. Аднак адначасова паэт мае і вялікую ўладу, ён – пункт адліку быцця [3, с. 47], нават дэміург: «І тут выяўляецца дзіўная і нават надзвычайная роля паэта: як ён скажа – так і атрымаецца, як ён зробіць – так і будзе, і няма на зямлі вышэйшай інстанцыі, якая перааспрэчыла б яго» [3, с. 54]. Паэта заўсёды павінен вабіць няпройдзены шлях, слова, якое яшчэ не было вымаўленае і нават зусім невымоўнае; прычым трэба памятаць: праверку часам вытрымае не ўсё, напісанае на мове паэзіі, а толькі істотнае, праўдзівае. З папярэдняга вынікае, што варта дбаць пра якасць тэкстаў, пазбягаючы механічнага павелічэння іх колькасці (шляхам версіфікатарства, імітацыі чыйгосьці стылю, жанру і г. д.), бо «паэтычны твор, па сутнасці, праходзіць увесь шлях развіцця – ад зерня да дрэва, ад клеткі да арганізму. У імітацыі няма шляху. Імітатар падключаецца і праходзіць толькі нейкі ўчастак шляху, робячы выгляд, што ішоў —усю дарогу » [2, с. 24]. Безумоўна, арыентацыя на вядомых творцаў (што асабліва характэрна для паэтаўпачаткоўцаў), папярэдняю спадчыну, запазычванне адтуль вобразаў і сюжэтаў, не з’яўляюцца забароненымі. Аднак трэба пазбягаць звычайнага капіравання, эпігонства, неабходна заўжды дадаваць да раней вядомага нешта новае. Непаўторнасць і асабовасць – вось 37 важнейшыя прыкметы верша [2, с. 24]. Без іх, канечне, можна стварыць прыгожы тэкст з выкарыстаннем рыфмы і рытму, тропай і сінтаксічных фігур, але ўсё роўна гэта будзе не сапраўдная паэзія, а імітацыя яе, хоць і падобная на арыгінал. Такі працэс павышэння колькасці вершаў замест іх якасці А. Разанаў цікава параўноўвае з раслінай, якая «дзічэе» [3, с. 6]. Прыклад сапраўды трапны, бо пабуялая расліна насамрэч шпарка расце, мае вялізнае сцябло і лісты, а плады завязваюцца зусім дробныя ці ўвогуле адсутнічаюць. Сапраўдная ж паэзія нагадвае рачны струмень, што імкнецца адолець перашкоду плаціны [3, с. 14], то бок павінна пераўзысці звыклае, распаўсюджанае, каб дакрануцца да новага, няведанага. Паэзія, якая не самапераўзыходзіць звыклую рэчаіснасць, якая звяртаецца да звыклых (нават банальных) вобразаў і спосабаў адлюстравання думак, пераўтвараецца ў фразеалогію, што «пра ўсё можа нешта сказаць, але нічога не можа выказаць» [3, с. 12] (А. Разанаў так пра яе і гаворыць: «фразеалагічная» паэзія [3, с. 63]). Засцерагае пісьменнік і ад залішняй публіцыстычнасці, якая характэрна для многіх сучасных аўтараў, што актыўна звяртаюцца да сацыяльных праблем, злабадзённых пытанняў. Усё гэта павінна мець сваё месца ў літаратуры, аднак вельмі часта паэзія пераўтвараецца ў публіцыстыку, напісаную з выкарыстаннем рыфмы і мастацкіх сродкаў. Варта памятаць: публіцыстыка вырашае прыкладныя задачы (прычым даволі паспяхова), а паэзія – «звышпрыкладныя» [2, с. 21]; да таго ж, публіцыстычны ракурс не з’яўляецца ўніверсальным, а некаторыя рэчы ён можа адлюстроўваць у спрошчаным, недакладным выглядзе [2, с. 16–17]. Адпаведна, трэба, каб паэтычны і публіцыстычны пачаткі «супалі», трансфармаваліся і дапоўнілі адзін аднаго. Менавіта праз такую трансфармацыю і нараджаецца, напрыклад, грамадзянская паэзія. Нягледзячы на важную ролю аўтара, нельга забывацца і пра чытача: «Сярод іншых відаў мастацтва слоўнае мае найбольшую патрэбу ў сааўтары – у чытачы» [3, с. 114]. Абумоўлена гэта дыялагічнасцю паэзіі, таму ў прасторы верша чытач мае не менш правоў, чым аўтар [2, с. 18]. Любы твор звязаны з часам свайго ўзнікнення, суадносіцца з ім (паводле азначэння А. Разанава, з’яўляецца творным), але суадносіцца і з наступнымі эпохамі, актуальны і сучасны для чытачоў-нашчадкаў, то бок ужо сам стварае сэнс, які не быў закладзены аўтарам (ёсць творчым) [2, с. 27–28]. Мастацтва ва ўсе часы звязвалі з вышэйшай, Боскай сферай. Менавіта гэтым, на думку А. Разанава, абумоўлены звароты да музы, багоў у старажытных тэкстах, паколькі, як раней лічылася, без удзелу звышнатуральных сіл творчасць не адбываецца, з’яўляецца Літаратуроведение 38 немагчымай. Аб гэтым сведчаць таксама словы Р. Тагора, працытаваныя у нашым тэксце. Сувязь з вышэйшым пачаткам захоўваецца і зараз: «Паэзія – прыкладная тэалогія: яна не вядзе гаворкі пра Бога, але ён вымаўляецца ў ёй» [3, с. 82]. Усё, ахарактарызаванае вышэй, дазваляе параўнаць разанаўскае разуменне паэта і паэзіі з уяўленнямі пісьменнікаў-мадэрністаў: мастацтва як адбітак ідэальнага,

«невymoўнага» свету, паэт-вяшчун, што змагаецца з хаосам і інш. – гэта тыповыя праявы мадэрнісцкага (сімвалісцкага) светабачання. Письменнікі пач. XX ст. актыўна карыстаюцца паняццем тэургіі. Падкрэслівае яе ролю ў творчым працэсе і А. Разанаў: «Тэургічная асаблівасць паэтычнага слова ў тым, што яно вынікае з глыбіні здзяйснення, і таму яно змяшчае ў сабе элемент дзеяння» [2, с. 49], значыць, калі ў вершы распавядаецца пра кветку, кветкай становіцца сама паэзія, калі апісваецца колер, гук, пах, то паэзія піша сапраўднымі колерам, гукам, пахам [2, с. 23]. У шматлікіх літаратурна-крытычных артыкулах, эсэ, зномах А. Разанаў звяртаецца да творчасці папярэднікаў і письменнікаў сучаснасці, дзе таксама разважае ў тым ліку над спецыфікай слоўнага мастацтва і асобай творцы. Так, характарызуючы спадчыну Ф. Багушэвіча, А. Разанаў падкрэслівае наступную ўласцівасць усёй беларускай паэзіі: «... яна намагаецца выказаць нявыказанае, змагчы немагчымае, растлумачыць невытлумачальнае» [2, с. 9]. Яшчэ адной айчынай асаблівасцю з'яўляецца тое, што шмат якія творцы былі «непаэтамі» [2, с. 13], акрамя паэзіі займаліся і іншым, не засяроджвалі на гэтым працэсе ўсю сваю дзейнасць (нават Я. Купала, які свой верш назваў «Я не паэта»). Таксама письменнік вылучае два полюсы творчасці: экстаатычны, «ультрагукавы», для якога характэрна натхненне і выйсце па-за сябе (Цётка, Купала); а таксама медытатыўны, «інфрагукавы», звязаны з засяроджаннем і «ўвэйсцем» у сябе (Багдановіч і Колас) [3, с. 31]. Тут заўважнае падабенства з ніцшэанскімі апаланічным (гарманічным, стваральным) і дыянісііскім (экспрэсіўным, хаатычным) шляхамі творчасці. Такім чынам, паэзія – з'ява няпростая, нават «нетутэйшая». Паводле меркавання А. Разанава, адзіная яе мэта – сам чалавек [2, с. 61], а адзіная роля паэзіі – быць паэзіяй – вынікае з самой ейнай сутнасці [2, с. 14]. Письменнік характарызуе паэзію як новы стан рэчыва і рэчаіснасці, мовы і невymoўнасці, называе хлебам наддзённым, здзейсненай мовай, асаблівай ведай, паколькі яна трымаецца на ісціне і творыцца з невядомай матэрыі. Гэта не проста прыгожае пісьменства, а сродак асэнсавання «нябачных вымярэнняў» [2, с. 61], якія нельга растлумачыць пры дапамозе прыродазнаўчых і 39 тэхнічных навук. І ў гэтым спасціжэнні «безназоўнага» важная роля адводзіцца письменніку. Варта памятаць, што паэт – не валадар над вершамі і не іх вытворца, але якраз дзякуючы мастаку яны «ўцелясняюцца». Да верша неабходна прыслухацца і зразумець, што ён хоча сказаць і як хоча ўвасобіцца ў жыццё, паколькі, як заўважае письменнік, кожны верш – гэта адкрыццё, прычым адкрыццё абавязкова новага, бо навошта паўтараць, імітаваць пэўныя тэксты, калі яны ўжо ёсць. А тыя з'явы безназоўнай рэчаіснасці, якія не адгукнуліся нам, застаюцца невядомымі, іх апісаць ніхто не ў стане (застаецца толькі спадзявацца на з'яўленне мастака, якому гэтыя сферы нарэшце адгукнуцца). «Уводзіны ў невymoўнае» – гэтае разанаўскае азначэнне паэзіі ўзяў у якасці назвы для сваёй глыбокай і цікавай манаграфіі І. Штэйнер [4]. На жаль, абмежаваны аб'ём артыкула не дазваляе нам звярнуць увагу на шмат якія адметныя з'явы, што знайшлі адлюстраванне ў публіцыстыцы і творчасці письменніка (характарыстыка асаблівасцяў традыцыйнага і авангарднага, развагі пра ўзаемасувязь зместу і формы і інш.). Мы, таксама зрабіўшы своеасаблівыя «ўводзіны» ў дадзеную тэму, спадзяёмся паўней раскрыць яе ў далейшых працах. Спіс літаратуры 1 Тагор, Р. Гітанджалі: ахвярныя песнаспевы / Р. Тагор; пер. з англ. А. Разанава. – Мінск: Выдавец Зміцер Колас, 2018. – 120 с. 2 Разанаў, А. С. 3 апокрыфа ў канон : гутаркі, выступленні, нататкі / А. С. Разанаў. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2010. – 138 с. 3 Разанаў, А. С. Сума немагчымасцяў: зномы / А. С. Разанаў. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2009. – 122 с. 4 Штэйнер, І. Ф. Уводзіны ў невymoўнае: філасофія паэзіі Алеся Разанава / Іван Штэйнер. – Мінск: Выдавецкі дом —Звязда, 2013. – 352 с.